

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 6, p. 347-357, December 2012

**ESKİ TÜRK TOPLUMUNDA AILE DÜZENİ VE BUNUN DİNİ,
SİYASİ HAYATA YANSIMALARI**
*IN OLD TURKISH COMMUNITY FAMILY ORDER AND ITS REFLECTIONS ON
RELIGIOUS AND SOCIAL LIFE*

Dr. İbrahim ONAY

Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Abstract

The old Turkish family structure is a type of family consisting of mother, father, and children, which is called nuclear family. Although it is a type of family based on father's dominancy, it is necessary to state that the father does not have unlimited rights and that he has a caring and protective role over the family members with some rights and responsibilities. The Turkish family order is based on blood relationship and the pedigree passes from father to son. Women have some duties and rights within the family. In this sense, it is different from patriarchal family types that are observed in other societies. Some beliefs and applications within family order have had reflections especially on religious and social life. One of the faith systems we especially call Ancestor Cult is a set of values and applications within family order. The Turks believed in eternity of soul from the most archaic periods. According to this, the body vanishes but the soul lived for ever. The idea that these souls may intervene with the lives of living people resulted in existence of some applications intended for making them happy. There was the belief that the dead people would start a second life and there lead a life similar to the life here. The similarity between khan's rights and duties within the state life and the head of the family draws attentions. As the Khan is the representative of Tengri on earth and as he has been assigned by Tengri he is noted for being a charismatic power.

Key Words: Family, Father, Khan, Ancestor

Öz

Eski Türk aile yapısı çekirdek aile denilen ana, baba ve çocuklardan oluşan bir aile tipidir. Baba egemenliğine dayanan bir aile tipi olmakla beraber, babanın sınırsız haklara sahip olmadığı, bir takım hak ve mesuliyetlerle aile fertleri üzerindeki yardımcı ve koruyucu rolünü belirtmek gerekir. Türk aile düzeni kan akrabalığı esasına dayanmakta ve soy babadan neşet etmektedir. Aile içerisinde kadının bir takım görev ve hakları mevcuttur. Bu yönüyle devrindeki diğer toplumlarda görülen patriarkal (Pederşahi) aile tiplerinden farklılık arz etmektedir. Aile düzeni içerisindeki bir takım inanç ve uygulamalar, özellikle dini hayata ve siyasi hayata etki etmiştir. Özellikle Atalar kültürü dediğimiz inanç sisteminin kaynaklarından biri de, aile düzeni içerisindeki uygulama ve değerler bütünü olmuştur. Türkler bilinen en eski dönemlerden itibaren, ruhun ölümsüz olduğuna inanmaktaydı. Bu inanca göre; beden yok olup gitmekte fakat ruh ebediyen yaşamaktaydı. Bu ruhların geride kalanların hayatını etkileyebileceğine dair olan düşünceler onları memnun etmeğe yönelik bir takım faaliyetlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ölen insanların ikinci bir hayata başlayacağına ve orada da bu dünyadakine benzer bir hayat yaşayacaklarına dair inanış mevcuttu. Devlet hayatı içerisinde de Kağan'ın hak ve ödevleriyle aile reisinin hak ve ödevleri arasındaki benzerlik de dikkatlerden kaçmamaktadır. Tanrı tarafından görevlendirilen Türk Kağan'ı yeryüzünde Tanrının temsilcisi olması ve onun görevlendirmesi nedeniyle karizmatik bir güç olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Baba, Kağan, Ata.

Giriş

Bilindiği üzere Türkler, tarihin erken dönemlerinde Bozkır coğrafyası üzerinde yaşamışlar ve burada devrinin en önemli devletlerini vücuda getirmişlerdi. Başta Hun, Gök-Türk ve Uygur devletlerinin kurulmasındaki sosyal altyapıyı anlaşılır hale getirebilmek için Türk toplumunun aile düzenini kavramak icap eder. Nitekim sosyal sahada insanlar aile, toplum ve nihayetinde bir devlet içerisinde yer alırlar. Tüm bu sınıflamaların esası ve kaynağı ailedir. Çünkü aileler toplumu ve toplumda devleti meydana getirmektedir. Bu nedenle Türk kültür tarihi hakkında araştırma yapan insanların, dini ve siyasi hayata dair referans olarak başvuracakları ve tespitite bulunabilecekleri alanlardan biri de aile düzeni olacaktır. Nitekim aile düzeni içerisindeki kural ve uygulamalar, orada oluşmuş inanç ve düşünceler hayatın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Dikkatle araştırıldığında dini ve siyasi hayata dair pek çok uygulama ve düşüncenin yansıması ve kaynağı aile düzeni içerisinde kendisine yer bulmuştur. Ayrıca sağlam devletler sağlam milletlerle var olabileceğinden aile düzeni içerisinde oluşan hukukun devlete yansımasını da takip edebiliriz. Aile içerisindeki fertlerin görev ve yetkilerinin yanında birbirlerine karşı hak ve ödevleri de araştırma konularımız arasındadır. Türk toplumunun aile yapısının anlaşılması, Türk tarihiyle ilgili diğer unsurların daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir.

Soyun Anadan veya Babadan İnmesi Meselesi

Sosyolojik olarak aile, anne baba ve çocuklardan oluşan en küçük sosyal topluluktur. Aile içerisinde erkeğin ve kadının aldığı rol, çocukların hakları gibi kavramlar aile sınıflandırmaların da esasını oluşturur. Bu esas dahilinde bir takım hukuki ve sosyal sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik olarak ailede baba veya ana egemenliğinin tespiti bazı kıstaslarla ortaya konmaktadır. Baba hakimiyetine dayanan aile ile ana hakimiyetine dayanan aile düzeni arasındaki temel farklardan birisi soyun baba veya ana tarafı esas alınmak suretiyle tespit edilmesindedir. Bu takdirde mesela, isim ve bununla bağlı olan mensubiyet birinci

halde babadan, ikinci halde anadan çocuklara intikal eder. Malların intikalinde de aynı esas geçerlidir. Ana esasına tabii ailede miras çocuğa anadan intikal eder ve kaideten kızlar, oğullara nazaran daha üstün durumdadır. Geçerli olduğu kültürlerde ana hakimiyeti, tıpkı modern cemiyetlerdeki baba hakimiyetine tabii aile ve miras hukuku sistemi gibi bir kül halinde düşünülüp, teamülen veya hukuken tanzim olunmuştur. (Freyer, 1964: 41).

Bugün kısaca ve kaba bir tarifile doğuda Moğolistan bozkırlarından batıda Macaristan'a kadar uzanan geniş bozkır coğrafyasında yaşamış Türk topluluklarının aile tiplerinin tespitinde de bu kıstaslar kullanılmaktadır. Sosyolojik manada baba eğemenliğine dayanan toplumların genel özelliği soyun babadan ve oğuldan gelmesidir. Bu durum çeşitli Türk topluluklarının destan ve mitolojilerinde de ifade edilmektedir. Bozkır topluluklarından biri olan ve Türklükleri konusunda kuvvetli deliller bulunan İskitlerde soy babadan neşet etmektedir. Bu durum İskit efsanelerinde vardır ve hakimiyet hakkıyla da ilişkilidir. İskitlere ait cennetten gelen mukaddes altın eşyalar efsanesinde, en genç oğul bunları elde etmektedir. (Rudenko, 1970: 211). Hun ve Gök-Türk döneminde de soyun babadan neşet ettiği açıktır. Hun devrinde aristokrat ailelerin bulunduğu Şan-yü soyu olan Lüan-ti soyunun ancak aristokrat soyları ile evlenmiş olmaları hakimiyet usulünde soy ve doğum prensibine dayandığını gösterir. (Mori, 1978: 210) Gök-Türk efsanelerinin de hepsinde ilk atalar erkektir. GökTürklerin ataları olan 10 erkek çocuk, mağaranın dışından kız almak yolu ile "On-Ok" yani "On-boy" Türklerini meydana getirmişlerdir. (Ögel, 1971, c.2: 22). Tarihin bize gösterdiği üzere Türk telakkisine göre her şeyden önce kağanlığın birinci şartı Türk soyundan olmaktı. Öyle ki babası Türk, annesi Türk kanı taşımadığı için Türk tarihinde bazı kişilerin tahta çıkamadıklarını biliyoruz. (Gömeç, 1999: 95). Bu durum Türk tarihinde soyun babadan geçtiğinin de açık delili olarak görülür. Nitekim Oğuz Kağan destanında Oğuz'un iki farklı kadından altı oğlu olması ve hakimiyet hakkını bu oğulları arasında dağıtma yöntemi baba eğemenliğine dayanan aile sisteminin destandaki yansımalarıdır. Aile düzeni içerisinde soyun babadan gelmesi durumu İslamın kabulünden sonra da devam etmiştir. Osmanlılarda da soyun babadan geldiği, bazı Osmanlı padişahlarının annelerinin yabancı olduğu durumu bilinen bir gerçekliktir.

Eski Türk toplumunda aile düzeni ve yapısını daha iyi anlayabilmek için Bozkır coğrafyasında yaşamış diğer bir topluluk olan Moğollardaki aile düzeni ile mukayese etmek faydalı olacaktır. Özellikle Hun devrinden itibaren pek çok konuda Türk kültüründen etkilenen ve Cengiz Han döneminde Türk kültüründen fazlasıyla istifade eden Moğollarda geç tarihlere kadar soy babadan değil anadan neşet etmekteydi ve aile düzeni maderşahi yapıdaydı. Bu durum sadece sosyal hayatta değil mitoloji, efsane ve destanlarda da yansımalarını bulmuştur. Mesela Cengiz Han'ın atalarının kocasız bir kadından gelmiş olmaları, bunun en açık örneği idi. Türk mitolojisinde baba insan ve ana kurt idi. Moğollarda durum daha başka idi. Onlarda ana insan ve baba ise, Tanrı'nın gönderdiği köpeğe benzer sarı bir hayvandı. Türklerde babalar, hem erkek hem de insandı. (Ögel, 1971, c.2: 22). Moğol tarihi hakkında temel kaynak hükmünde olan Moğolların Gizli Tarihinde geçen; "Ba'arin"lerden Horçi-usun Temuçine hitaben: "Kutsal Bodonçar"ın (bir zamanlar) kaçırmış olduğu kadından doğan bizlerin Camuha ile Anamız bir; Kanımız birdir" (Temir, 1995: 55-56) ifadeleri Moğollarda kan rabitasının ana yoluyla geçtiğinin delilidir. Moğollarda soyun anadan gelmesinin yanında toplumda kişinin itibarı da babasından ziyade annesiyle bağlantılı görülmekteydi. Cüveyni'nin naklettiğine göre; Moğol geleneğinde bir babanın çocuklarının itibarı annelerinin itibarına bağlıydı. Anne ne kadar büyükse, onun çocuğu da aynı ölçüde han'ın diğer çocuklarından üstün tutulmaktaydı. (Cüveyni, 1999: 95). Moğol toplumunda maderşahi aile tipinin yansıması Cengiz Han'ın

uygulamalarında açıkça görülmektedir. Cengiz Han'ın emrindeki halkları, anası, oğulları ve kardeşleri arasında taksim ederken "Ülusun birleştirilmesinde annem, büyük oğlum Coçi ve kardeşlerimin en küçüğü Otçığin en büyük hizmeti görmüşlerdir", diyerek annesi ile Otçıgin'e, birlikte on bin adam tahsis ettiği nakledilir. (Temir, 1995: 161).

Pederşahi ve Pederi Aile Sistemi

Türk aile sisteminin baba egemenliğine dayandığında şüphe yoktur. Fakat burada mühim konu bu egemenliğin sınırları ve aile içerisinde kadının ve çocukların hakları mevzusudur. Bu nedenle bir kısım değerli araştırmacı Türk aile sisteminin pederşahi değil pederi aile tipinde olduğunu belirtirler. Çünkü patriarkal aile tipinin var olduğu farklı toplumlardaki uygulamalar ile Türk aile sistemi arasında muazzam farklılıklar mevcuttur. Örneğin; Patriarkal bir sistem olan İran aile müessesinde kadın ve çocuklar babalarına mutlak itaate mecbur tutulmuşlardı. Roma'lılarda da ailenin mutlak hakimi olan baba, yeni doğan çocuğunu terkedebilir, atabilir, onu büyüdüğü zaman zincir altına koyabilir, satabilir, hatta öldürebilirdi. (Donuk, 1980: 153-156).

Gökalp'de, Türk aile sisteminin Pederşahi değil de Pederi yapıda olduğunu ifade ederken Pederşahi toplumlarda aile içinde kadın ve çocuğun kıymeti olmadığını, aile reisinin bunları satabildiğini veya öldürebildiğini belirtir. (Gökalp, 1976: 293). Ayrıca Pederşahi ailede çocuk, idare ve geleceğine malik olmadığından şahsi teşebbüslere girişmesine imkan yoktur. Türk ailesinin mensup olduğu "Pederi aile" de ise, kadın gibi çocukta hür ve müstakildir. Ayrıca Pederşahi ailede, ana tarafından kandaş olanlar akraba değildirler. Pederi ailede ise baba tarafından olan kandaşlar ne derecede akraba iseler, ana tarafından olan kandaşlarda o derecede akrabadırlar. Eski Türklerde ana, babaya, kız kardeş, erkek kardeşe, dayı amcaya, teyze halaya, kız kardeşin çocuğu, erkek kardeşin çocuğuna denktir. (Gökalp, 1976: 385-386). Donuk'a göre de; eski Türk ailesi kan akrabalığına dayalı, Pederşahi değil, "pederi" tipte bir aile idi. Ayrıca büyük aile değil küçük (dar) aile konumunda, kadının hür olduğu, yakın akraba ile evlenmenin yasak olduğu (kardeş) ve özel mülkiyetin var olduğu, aile içerisinde çocukların hak sahibi olduğu bir aile tipi mevcuttu. (Donuk, 1980: 167-168).

Baba-Oğul İlişkisi

Türk aile sisteminin baba hakimiyeti esasına dayandığında şüphe yoktur. Baba egemenliğine dayanması, uygulamada babanın oğula itaatini gerektirmekteydi. Bu itaat karşılıklı sevgi ve saygı esasından kaynaklanmaktaydı. Diğer patriarkal toplumlarda olduğu gibi babının oğlu öldürme, satma, hakkı yoktu. Bununla birlikte Türk töresi ve kültürü gereğince evlatlar babaya itaat etmek ve sözünden çıkmamakla yükümlüydüler. Bunun Türk destan, hikaye ve edebiyatında sayısız örneği mevcuttur. Reşideddin'in naklettiği Oğuz destanında; Oğuz'un çocukları kendilerine itaat bildirmeye gelen Rum'un büyüklerine: "Biz babamızın sözüne aykırı iş yapmayız." beyanında bulunmuşlardır. (Togan, 1972: 38). Dede Korkut'da baba, oğul ilişkisini anlatırken; "Ol zamanda oğullar ataya muhalefet etmezdi. Oğul ata sözün iki etmezdi. İki eylese ol oğlu kabul eylemezlerdi" buyurmuştur. (Gökyay, 1973: 63).

Türk aile sistemi pederi yapıda, küçük aile tipinde olmasına rağmen dedenin daha fazla söz sahibi olduğu bazı Türk toplulukları da mevcuttur. Esasında bu durum büyük bir tezat oluşturmaz. İbn Fazlan'dan öğrendiğimize göre; Bulgarların adetlerince, bir kimsenin oğlunun erkek çocuğu doğarsa onu babası değil, dedesi alır. "Bunu adam oluncaya kadar bakmağa babasından daha layığım" demekteydi. (İbn Fazlan, 1995: 59). Ebu-l Gazi Bahadır Han'da, Şecere-i Terakimede (Türklerin Soy Kütüğü) Kanlı Yavlı' adında bir çocuğun büyükbabası Köl İrkiye, tahtı babası Tuman'a bırakması konusundaki ikazını anlatır ve dede torun ilişkisini nakleder. (Ebu-l Gazi Bahadır Han: 63).

Türk kültüründe toplumsal hayatta büyük ve küçük arasındaki hukukun, karşılıklı hak ve ödevler esasına dayandığını söyleyebiliriz. Büyük ve küçük arasındaki bu örfi hukuk çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde yorumlanabilmiştir. Hun Türklerinin yaşlılara iyi davranmadıklarını düşünen bazı Çinlilere yine başka bir Çinlinin verdiği şu cevap gerçek durumu izah eder. “Hun toplumunda yaşlı ve zayıflar savaşmadıklarından dolayı yiyecek ve içeceklerin en iyisini güçlü ve sağlıklı olanlara vererek kendilerini güvence altına almış olurlar. Bu yolla baba-oğul her biri karşılıklı olarak birbirlerini kollarlar. Bu durumda, Hun’ların yaşlıları küçük gördüğü söylenemez”. (Han- Shu, 2004: 17). Bu anlayışın en güzel ifadesi Dede Korkutta hayat bulur. Dede Korkut; “Baba oğul kazanur, ad için, Oğul da kılıç kuşanur, baba gayretiçün” demektedir. (Gökyay, 1973: 63). O halde Türk kültüründe baba ve oğul, yaşlı ve genç arasındaki ilişki birbirini korumağa ve gözetmeğe dayanmaktaydı. Benzer biçimde Kaşgarlı Mahmud; “Tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir”. (Tay at olduğu zaman at, üzerine binilmekten kurtulduğu için, dinlenir. Çocuk yetiştiği zaman babalık işini yaptığı için baba dinlenir.”) (Kaşgarlı Mahmud, c. I, 2006: 206-207) diyerek oğlun, babanın adının ve şanının devamını sağlayan yaşlılığında ona hizmet ederek sorumluluklarını yerine getiren bir unsur olduğuna işaret eder. Bu sebeptendir ki Dede Korkut “Ata adını yürütmeyen hoyrad oğul ata belinden inmesey, ana rahmine düşünce doğmasay, ata adın yürüdende devletlü oğul yeg” demiştir. (Gökyay, 1973: 2).

Aile fertlerinin birbirini koruması ve gözetilmesi konusunda baba ve oğul ilişkisinin yanında kardeşler arasında da güçlü bir bağ vardır. Bunun en güzel örneklerden biri Gök-Türk Kağanı Bilge ve kardeşi Köl-Tigin arasındaki ilişkidir. Zor zamanlarda devlet ve millet için birlikte savaşan kardeşlerin birbirine duyduğu sevgiyi Çin kaynakları nakletmektedir. Bilge Kağanın, kardeşi Kül Tegin’in ölümünden sonra, onun resmini Çinli ressamalara çizdirdiği ve bu resme her baktıkça hüngür hüngür ağladığı nakledilmiştir. (Jen-Tang, 1968: 183). Kardeşler arasındaki bu bağ, Dede Korkut Hikayelerinde; “Agzun için öleyim kardaş, Dilün için öleyim kardaş” (Gökyay, 1973: 132) ifadeleriyle belirtilir.

Sosyal, Siyasi ve Dini Hayatta Kadının Yeri ve Rolü

Bozkır topluluklarında kadın, sosyal hayat içerisinde her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. M.Ö 500 lerde, Massagetlerde toplumda kadınların yüksek bir konumda bulunduğu, İssedonlarda kadınların erkeklerle eşit statüde olduğu bilinir. Çin kroniklerine göre Wu-huan’larda, her meselede kadına danışılır, bazen kadınlar savaşlara bile karar verebilirlerdi. Pek çok kabiledede kadınlar, erkeklerle birlikte savaşın bir parçası olmuştur. Kadınlar sürek avına katılırlar ve savaşta bulunurlar. Erkeklerle aynı kıyafetleri giyerlerdi. (Rudenko, 1970: 212)

İç Asya’nın, Altay Türk çobanlığını değerlendiren Koppers ailede baba hakimiyetini beyan etsede kadının mevkiinin de aşağıda olmadığı görüşündedir. (Koppers, 1941: 655). Türk kadınının sosyal hayatta daima var olduğu, erkeklerle beraber top oynadığı, güreş, avcılık ve kayak sporu yaptığı, ata binip ok attığı çeşitli kaynaklarda defaatle zikredilmektedir. (Donuk 1980: 166). Çin kaynakları, Gök-Türklerle, Hunların adet ve geleneklerinin aynı olduğunu belirttikten sonra; Gök-Türklerin beşinci ayda, koyunlarını ve atlarını keserek gökyüzüne kurban ettiklerini naklederler. Daha sonra erkeklerin gülle attığını, kadınların da futbol (Çevgan) oynadığını, mayalanmış süt (kırmızı olabilir) içerek kendilerinden geçtiği, sonra da bağrışarak hep birlikte şarkı söyledikleri anlatılır. (Tsay, 2006: 64).

Türk toplumunda, Türk kadınının temizliği ve düşman eline geçmesinin büyük zillet sayılması gibi hususlar bilinmektedir. VI. yy. da Gök-Türk örf ve adetlerinden bahseden Çin

vakanüvislerine göre “birisinin karısıyla gayri meşru münasebette bulunanlar idam olunurdu.” (İnan 1998, c.1: 316). X.yüzyılda, Bulgarlara giden Abbasi elçilik heyetinin içinde yer alan İbn Fazlan’ın ifadelerinden de aynı sonuçlar çıkmaktadır. Onun naklettiğine göre; “Bulgarlar da kadınlar ve erkekler hep beraber nehre girip yıkanır. Bir birinden kaçırmazlar. Bununla beraber, herhangi bir şekilde zina etmezler. Zina onlara göre en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu boynundan uyluklara kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlardı.”(İbn Fazlan 1995: 61) Sosyal hayatta kadın ve erkek arasındaki dengeli ilişkiyi gören, IX. Yüzyılda yaşamış Arap tarihçi ve şair Cahiz da “Türklerin kadınları, erkekleri gibidir. Hayvanları da kendileri gibi Türk hususiyetini taşır Türkidir.” demiştir. (Cahiz, 1998: 77).

Türk kültüründe aile içerisinde kadının oynadığı rol erkeğe yardımcı olmasını ve onun yokluğunda tüm sorumluluğu üzerine almasını gerektiriyordu. Aile reisi olan erkeğin savaş nedeniyle evden sık sık uzaklaşması esnasında evin idaresini kadın üzerine alırdı. Ailede görülen sıkı iş bölümü nizamı içerisinde kadının, kocası evde bulunduğu zamanlarda da, devamlı olarak uğraştığı ve gidişinden mesul olduğu bir çalışma sahası vardı. (Spuler 1976: 663). Yine Türklerde kızın kendi hayat arkadaşını seçmekte serbest olması, aile içerisinde ferdin hür olduğunu göstermektedir. Türk ailesinde evlenen kadının baba evinden getirdiği çeyiz malı üzerinde kocanın hiçbir tasarruf hakkı yoktu, bu da mülkiyet hukukunun varlığını gösterir. (Donuk 1980: 165) Ayrıca himayesi ve serveti bulunmayan birinin bir kızla evlenmesi, adamı, kızın boyuna karşı borçlu ve tabi duruma sokardı. Bu suretle zevcin karısını çalışmakla kazanması ve hak etmesi icap ederdi. (Spuler, 1976: 663). Türk aile sisteminde evlilikler “exogami” yani dışarıdan kız alma şeklinde gerçekleşmekteydi. GökTürklerin ataları olan 10 erkek çocuk, mağaranın dışından kız almak yolu ile “On-Ok “yani “On-boy” Türklerini meydana getirmişlerdir. (Ögel, 1971, c.2: 22). Ayrıca Türklerde aile, kan akrabalığı esasına dayanmakta eski Türk cemiyetinde, umumiyetle tek zevcelik (monogamie) görülmekteydi. (Donuk, 1980: 162-163).

Türk toplumlarında kadının siyasi hayattaki rolü ve önemi de bilinen bir gerçekliktir. Gök-Türk dönemine ait, Bilge Kağan kitabesinde: “Tanrı Türk milleti yok olmasın diye babam İl-teriş kağan ile anam İl-Bilge Hatun’u yükseltti” ibaresi kadının siyasi ve içtimai mevkiinin ne derece ileri olduğunu göstermektedir. (Turan, 2006: 141). Bilindiği üzere Gök-Türk’lerde, Hatunlar da, Hakanlar gibi, merasim ile tahta oturtuluyor ve eşlerinin veya oğullarının yokluğunda “Terken” ünvanı ile naib olabiliyordu. Gök- Türklerde Hakan Gök-Tanrısına, Hatun ise, ana Tanrıça Umay’a teşbih ediliyordu. (Esin, 1985: 7). Çin kaynakları; 623senesi ekim ayında Gök-Türk kağanı İl Kağanın Çinlilere ait Mai şehrini kuşattığını, daha sonra İl-kağanın muhasaradan vazgeçmek istediğini fakat karısının ısrarı üzerine bundan vazgeçerek muhasaraya devam ettiğini bildirmişlerdir. (Jen-Tang, 1968: 27). Uygurlarda da kadının içtimai ve siyasi hayattaki önemli rolü gelişerek devam etmiştir. Hatta bir kısım araştırmacı Uygurlar döneminde Türklerin maderşahi aile sistemine daha yakın uygulamalar icra ettiğini belirtmişlerdir. Örneğin 630 senesinden sonra Uygur boylarını toplayan Pusa’nın annesi, devlet içinde önemli bir rol oynuyor ve muharebeleri bile o idare ediyordu. (Ögel, 1971, c.2: 23).

Türk sosyal ve dini hayatında kadınların oynadığı mühim rollerden bir diğeri Şamanist uygulamalarda kendini göstermekteydi. Türk Şamanları sihir kuvvetleriyle harikalar gösterebilmek için kendilerini kadınlara benzetmeğe mecbur idiler. Kadın elbisesi giyerler, saçlarını uzatırlar, seslerini inceltirler, bıyık ve sakallarını tıraş ederlerdi. (Gökalp, 2002: 287). Kadının Türk kültüründe ve dini hayatındaki mühim rolüyle bağlantılı olarak Dede Korkut Hikayelerinde, “ana hakkı Tanrı hakkı” olarak ifade edilmiştir. (Gökyay, 1973: 13) .

Türk sosyal hayatında görülen ve eleştirilen konulardan biri leviratus sisteminin

varlığıdır. Leviratus sistemi esas olarak, ölen kardeşin dul kalan zevcesi ve babası ölen erkek çocuklardan her birinin, kendi annesinden başka olan, babasının karıları ile evlenebilmesiydi. Sıklıkla olmasa da eski Türk toplum hayatında görülen bir durumdur. İskitlerde ve Hun devletinde de buna benzer örnekler mevcuttur. Bu adetin uygulanmasında farklı nedenler ve amaçlar bulunmaktaydı. Bunları sıralamak gerekirse a) Birbiriyle evlenme ilişkilerinde bulunan soylar arasındaki bağlantıyı kuvvetlendiren vazifeyi gördüğü, (Mori, 1978: 210) b) Dulların vefat eden kocalarının serveti ile ailenin mal ortaklığından ayrılmasına ve böylece yeni bir izdivaç yoluyla başka bir boyun zenginleşmesine set çekmek olduğu, (Deer, 1954: 162) c) Dul kalan kadınları himaye ve onların hayatını teminat altına almak düşüncesiyle gerçekleştiği söylenebilir. (Donuk, 1980: 162-163).

Aile Düzeninin Dini Hayattaki Yansımaları

Türk kültür ve dini tarihi tetkik edildiğinde, dini hayat içerisinde Gök Tanrı inancı, Atalar kültü, Yer-Su kültü ve Şamanist uygulamalar ve inançlar her zaman mevcuttur. Özellikle Atalar kültürünün ortaya çıkmasındaki başlıca iki neden, Türk toplumunun ölüm hakkındaki tasavvuru ve aile hayatının dini hayata yansımaları olmuştur. Zira aile düzeni ve dini hayat arasında bir bağ olduğu konusu kabul gören bir görüştür. Dini inanışların aile hayatı üzerinde etkisi olabildiği gibi bunun tam tersi yani mevcut aile düzeninin dini hayatı etkilemesi de mümkündür. Bu nedenle Atalar kültü inancı ve aile düzeni arasındaki ilişki farklı açılardan değerlendirilebilir. Sosyolog Freyer'e göre dini motifler, insani fiil ve hareketi tayin ve sevk eden en sağlam kuvvetlerden biridir. Mesela ecdada saygı inancını kutsal bir vazife telakkî eden bir din, her şeyden önce aile bağlılığına yüksek derecede bir sağlamlık ve bununla, yüksek bir kıymet kazandırır. (Freyer, 1968: 191-192). Bu nedenle Türklerde görülen aile düzeni Atalar Kültü inancının aile sistemi içerisindeki yansıması olarak düşünülebilir. Zira Gumilev; Türklerde kadim atalarında görülen animizmden uzak, fakat totemist felsefeden esinlenen kahraman Atalar kültürünün bulunduğunu ayrıca Totemizle karışık Atalar kültü inancının, VII. Yüzyılda, büyük sahranın güney uçlarında yaşayan Türk ve Moğol topluluklarının en önemli dini sistemleri olduğunu belirtmektedir. (Gumilev, 2004: 109) Benzer şekilde Bayat'da; Türklerde menşe mitlerinin efsanelere konu olması ve oradan yazılı kaynaklara girmesini, Türklerin kandaş birliklere önem vermeleri ve Ata Kültüne saygı duymalarıyla bağlantılı görmektedir. (Bayat, 2007: 162).

Bu tezin tam tersini savunmak da mümkündür. Ünver ve Günay; Eski Türk dini hayatı içerisinde önemli bir yer tutan Atalar Kültü inancının, Türklerin ilk dönemlerindeki ailevi ve toplumsal organizasyonları ile ilgili olduğu görüşünü dile getirirler. (Ünver ve Günay 2003: 147) Kafesoğlu'da Türk dini hayatı içerisinde kendisine yer bulan Atalar Kült'ünü "pederşahi" (Patriarcale) aile" de baba hakimiyetinin inanç sahasındaki belirtisi saymaktadır. Bu İnanca göre, baba umumiyetle atalar, öldükten sonra dahi, ruhları vasıtasıyla aile efradını korumaya devam ettiklerinden onlara karşı duyulan minnet hissi türlü şekillerde ortaya konmaktadır. (Kafesoğlu, 1972: 28). Yalnız Kafesoğlu'nun belirttiğinden farklı olarak Türk kültüründe ölen her atanın ruhu ve mezarı kült konusu olmamakta, yalnızca saygıdeğer olanlar buna erişmektedir. Bu bakımdan Atalar kültürünü, ölümler kültü ile karıştırmamak gerekmektedir. (Ünver ve Günay, 2003: 80). Orhun kitabelerinde geçen "Değerli oğlunuzdan, evladınızdan çok daha iyi beslediniz. Uçup gittiniz. Gökte hayattaki gibi"...(Ergin, 2006: 31) ifadelerinden sadece ölen beyler hakkında sonuçlar çıkarılabileceği ve bunların ruhlarının mukaddes kabul edildiği bu nedenle de her ölenin mukaddes olmadığı düşüncesi daha kabul gören bir düşünce olmuştur. (Gumilev, 2004: 111 - Schmidt, 1966: 76) Bununla birlikte Dede Korkut duasında geçen: "Ağ sakallı baban yeri uçmağ olsun, Ağ bürçekli anan yeri behişt olsun" (Gökay 1973:

15) ifadeleri bahsi geçen Gök-Türk abidelerindeki anlamdan farklı olarak ölüm halinde uçma ve cennete gitme düşüncesinin zamanla toplumun geneline uygulandığına ve Atalar kültü inancının aile hayatındaki yansımaya en güzel örnek olmuştur. Turan'da; Göğün üst katındaki cennete giden bu iyi ruhların orada, Tanrının nezdinde, dünyadaki yakınları için şefaatte bulduklarına dair inanın Türklerde ataları takdis etmek inancıyla ilgili olduğu düşüncesindedir. (Turan, 1946: 459).

Aile düzeni ve Atalar kültü arasında bağ olup olmadığı düşüncelerinin yanında, Eberhard, aile düzeninin sadece Atalar kültü ile değil Gök dini ile de belli bir ilişkisi olduğunu düşünmektedir. Yaptığı araştırmalarda Çin kültürünü tetkik eden Eberhard, Çinde Shang sülalesi döneminde (M.ö. 1450-1050) ana egemen bir toplumla ve zirai bereket diniyle karşı karşıya olduğumuzu söyler. (Eberhard, 2007: 33). Çinde Atalar Kültüyle ilgili olarak ilk kuvvetli emareler Türk kültüründen izler taşıyan Chou'lar döneminde görülmektedir. (M.ö 1050-247) Eberhard'ın ifadesiyle Çinde Shang döneminde de var olan bu inanış şekli, Chou devrinde, kuzey kavimlerinde (Türk ve Moğol ağırlıklı) evvelce bulunan gök dininin ve muayyen benzer fikirlerin tesiriyle değişmiş, sistemleşmiş ve bu değişik şekilde yeni zamanlara kadar muhafaza edilmiştir. (Eberhard, 2007: 64).

Chou'larda, kendilerinden önceki Shang döneminden farklı olarak ailede baba egemenliği vardır. Babadan sonra büyük oğul onun yerini alır. Ananın rolü ikinci derecedir. Anaya babaya sadakat en önemli bir kuraldır. Dini, siyasal ve sosyal bir ödevdir. Kardeşlerde birbirine bağlı olmalıdırlar. Ağabeyler kardeşlerine karşı iyi davranmalıdırlar. (Özertim 1963: 5). Öldükten sonra insan ruhlarına kurban verilirse bu ruh geri kalan ailesine yardım eder, tarlaların da bereketli kalmalarını temin ederdi. Bütün bu inanış bizi "Ata kültü" ne götürmektedir. (Eberhard, 2007: 64). Bu inanış Çin kültüründe aile yapısının içlerine işlemiştir. Çin kültüründe, insanın, evlenmeden veya bir oğul sahibi olmadan ölmesi, en büyük günah, aynı zamanda da en elemli azaptır. Ecdat ruhlarına ibadeti devam ettiren bir oğul bulunmazsa, ölü felaket getiren bir gulyabani şeklinde çok uğursuz bir hayat sürmeğe mecburdur. (Schimmel, 1955: 16). Chou'ların Çin'e götürdüğü aile düzeni, Atalar kültü inancının izleri Çin felsefesinin de temellerinde yer almaktadır. Nitekim Konfüçyüs'e göre; ahlakın birinci kuralı atalara saygı göstermektir. İnsan onların minnet dolu hatirasını muhafaza etmeli ve onlara geleneklere uygun biçimde saygı göstermelidir. (Challaye, 1998: 84).

Aile Düzeninin Siyasi Hayattaki Yansımaları

Koppers; İç Asya'nın Altay Türk çobanlığında; Sosyal sahada aile, cemaat ve devlet gibi üç teşekkül kabul eder. (Koppers, 1941: 655). Fakat göçebe cemiyetinin en küçük teşekkülü aile ve kan rabitası bulunan ailelerden müteşekkil boyların kabarıp dallanıp budaklanması kan akrabalığı şuurunu ve ecdat kültürünü ortadan kaldırmamıştır. (Deer 1954: 162). Bu nedenle sosyal sahada son teşekkül olan devlet de özü itibariyle aileden izler taşımaktaydı. Eski Türklere göre "Gök kubbesi devletin, çadır ise ailenin" birer örtüsü ve kubbesi gibi düşünülüyordu. "Gök altında devlet, çadır kubbesi altına ise aile düzeni" yer alıyordu. Bu sebeple eski Türklerde "Devlet düzeni" ile "Aile düzeni" arasında bir benzerlik doğmuştu. (Ögel, 1971: 137). Esasında küçük bir aileyi incelemek aslında o topluluğu ve devleti incelemek demektir. Çünkü toplulukları aileler meydana getirmektedir. Daha doğrusu aile topluluğun en üst kademesinin başında bulunan "devlet" in küçük bir modelidir. Ailede çocuklar üzerine babanın otoritesi, devleti yöneten hükümdarın millet üzerindeki otoritesine benzemektedir. (Donuk 1980: 147 – Ögel, 1971, c.2: 137).

Türk kültürünün Çin kültürü üzerindeki etkilerini araştıran ve değerlendiren Eberhard'da Türklerde, aile düzeni, gök dini ve devlet anlayışı arasındaki kuvvetli bağa işaret eder. Eberhard'a göre; Göçebe topluluklar Çin'in kuzeyinde hükümdarlık oldukları zaman, patriarkal aile yapıları ile din'leri arasında bir bağlantı kurmuşlardı. Böylece aile ile devlet

arasında da bir bağ kuruluyor, devlet, aileden örnek alınarak kurululuyordu. Bu daha da ileri gidiyor, İmparator devletin reisi olmakla birlikte göğün de oğludur ve her oğlun babasına yaptığı gibi ona kayıtsız şartsız itaat etmek mecburiyetindedir. Bununla patriarkal aile nizamı ile astral-gök dini arasında bir bağ meydana gelmiş oldu. Bu felsefe daha sonra Çinde konfüçyüs felsefesinin de esasını oluşturmaktaydı. (Eberhard, 1944: 267-268). Türk kültür tarihi Eberhard'ın da işaret ettiği gibi göstermektedir ki; bir ailede peder ne durumda ise, hükümdar da göçebe devlet teşkilatlarında aynı durumdadır. Göktürk yazıtlarında halk topluluğunun maddi refahı, halk tabakalarının, oymakların cemiyet içinde birlikte düzenli yaşamalarını sağlama, onları kuvvetlendirme ve yeni oymaklar katarak sayıca da çoğaltmadan bahsedilmektedir. (Rasonyi, 1971: 59). Bilge Kağanın millet için yaptıkları bir babanın ailesi için yaptıklarından farklı değildir. Bilge Kağan, Orhun abidelerinde millet için yaptıklarını şu şekilde açıklamaktadır; “Ben kendim kağan oturduğumda, her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çin'e doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim... savaştım. Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milletini diriltip besledim. Çıplak milletini elbiseli, fakir milletini zengin kıldım. Az milletini çok kıldım. Değerli İlliden, değerli Kağanlıdan daha iyi kıldım. Dört taraftaki milletini hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. (Ergin, 2006: 19).

Kutadgu Bilig müellifi Yusuf Has Hacib de bey olmanın gereklerini ve vasıflarını açıklarken bir ailede babanın aile fertlerine karşı hak ve ödevleri gibi bir yönetici anlatır. Ona göre “Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır. Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalıdır. Her türlü iyiliğe el uzatmalı; haya sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır. Böyle bir bey halka layık, büyük bir bey olur ve bu beyden de iyi bir hanedan yetişir. (Hacib, 2003: 149).

Sonuç

Türk kültür tarihi dikkatlice tetkik edildiğinde orada büyük bir zenginlik ve çeşitlilik göze çarpar. Fakat tüm bu zenginlik ve çeşitlilik, karmaşık ve anlaşılmayan bir yapı arz etmekten ziyade, bir bütün içerisinde birbirleriyle bağlantılı ve uyumlu gözükmektedir. Türk kültüründe devletin ve toplumsal hayatın esasını aile düzeni oluşturmaktadır. Bu düzenin kuralları ve uygulamaları dini hayatta yer buldukları gibi, siyasi hayatta da yer bulurlar. Aile düzeni içerisinde kan bağına önem verilmesi ve babaya gösterilen saygı ve sevgi, Atalar kültü denilen inanç unsurunun ortaya çıkma sebeplerinden biridir. Türk tasavvurunda ruhun ölümsüzlüğüne olan inanç ve ölen ata ruhlarının bu dünya hayatına müdahale edebileceği düşüncesi Atalar kültürünün ortaya çıkmasındaki bir diğer sebeptir. Bu inanç Türk dini tarihinde o kadar önemli bir yer işgal etmiştir ki, bir kısım araştırmacılar onun Türklerin dini hayatının esas unsuru olduğunu iddia ederler. Bir kısım araştırmacılar ise onu Gök Tanrı inancı içerisinde yer bulmuş bir kavram olarak nitelerler.

Türk kültür tarihinde aile düzeninin siyasi hayattaki yansıması ise kendisini Kağan'da gösterir. Türk Kağan'ının Türk milleti üzerindeki hak ve ödevleri bir aile reisinin, aile fertlerine karşı olan hak ve ödevlerinden farklı değildir. Kağan milletini koruyup gözetmek, beslemekle yükümlüdür. Halkı da ona karşı itaat etmekle yükümlüdür. Türkler tarihin erken devirlerinde bugünkü modern hukukun kadın ve çocuklara tanıdığı haklara benzeyen haklar tanımıştır. Çağdaşları olan diğer toplumalarda kadının ve çocukların mal gibi alınıp satılması, babanın, kadın ve çocukları üzerinde her türlü tasarrufa sahip olduğu dönemlerde, Türk aile düzeninin her aile üyesine bir takım hak ve mesuliyetler tanınmış olması dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- BARTHOLD, V. V. **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Yay. Haz. Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- BAYAT, Fuzuli, **Türk Mitolojik Sistemi** 1-2, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
- CAHİZ, Ebu Osman"Amr B.Bahr El, **Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri**, Çev. Ramazan Şeşen, Ankara: TKAE. Yayınları, 2.Baskı, 1998.
- CHALLAYE, Felician, **Dinler Tarihi**, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, 1998.
- CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, **Tarih-i Cihan Güşá**, çev: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bak. Yayınları, 1999.
- DEER, Jozsef, **"İstep Kültürü"**, çev. Şerif Baştav, A.Ü.DTCF. Dergisi XII, 1-2, 1954: 159-176
- DONUK, Abdülkadir, **"Çeşitli Topluluklarda Ve Eski Türklerde Aile"** İÜEF. Tarih Der. Sayı 33, C. XXXIII, 1980: 147-168.
- EBERHERD, Wolfram, **Çin Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 4.Baskı, 2007.
- EBERHERD, Wolfram, **"Eski Çin Felsefesinin Esasları"** DTCF. Der. Cilt 2.S.2, 1944: 265-274.
- EBU-L GAZİ BAHADIR HAN, **Şecere-i Terakime, (Türklerin Soy Kütüğü)**, Çev. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 temel eser.
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 37. Baskı, 2006.
- ESİN, Emel, **Türk Kültür Tarihi, "İç Asya'da ki Erken Safhalar"**, Ankara: AKDT. Yüksek Kurumu Yayınları, 1985.
- FREYER, Hans, **Sosyolojiye Giriş**, Çev. Nermin Abadan, Ankara: Sevinç Matbaası, 1963.
- FREYER, Hans, **Din Sosyolojisi**, Çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: AÜ. İlahiyat Fak. Yayınları, 1964.
- FREYER, Hans, **İçtimai Nazariyeler Tarihi**, Çev. Tahir Çağatay, Ankara: AÜ. DTCF. Yayınları, 1968.
- GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyet Tarihi**, Haz.İsmail Aka - Kazım Yaşar Koprıman, İstanbul: Güneş Yayınları, 1976.
- GÖKALP, Ziya, **"Türklerde Ahlak"** Türkler Ans. C.III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, **Dedem Korkutun Kitabı**, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müs. Yayınları, 1973.
- GUMİLEV, L. N., **Eski Türkler**, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 5. Baskı, 2004.
- HACİB, Yusuf Has, **Kutadgu Bilig**, çev: Reşid Rahmeti Arat, TTK Yay. 8. Baskı, Ankara, 2003.
- İBN FAZLAN, **Seyahatname**, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Bedir Yayınları, 1995.
- İNAN, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler 1**, Ankara: TTK. Yayınları 3. Baskı, 1998.
- İNAN, Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler 2**, Ankara: TTK. Yayınları, 2. Baskı, 1998.

- JEN TANG, Chang, **T'ang Devrindeki (618-745) Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Taipei: 1968.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Eski Türk Dini” *Ülkü Dergisi*, Sayı 3, 1972: 1-34.
- KAŞGARLI Mahmud, **Divanü Lugat-İt-Türk**, Cilt. I, II, III, IV. Çev.Besim Atalay, Ankara: TDK. Yayınları, 2006.
- KOPPERS, Wilhelm, “İlk Türklük ve İlk İndo Germenlik”, 2.TTKong.1941: 645-665.
- MORİ, Masao, “Kuzey Asyada’ki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı” ,TED. S.9, 1978: 209-227.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, C. 1, 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1971.
- ÖZERDİM, Muhadere N., “Chou’lar ve Bu Devirde Türklerden Gelen Gök Dini”, *Bellekten*, S.105, C.XXVII, 1963:1-23
- PAN KU, **Han Shu**, “Han Hanedanlığı Tarihi”, Haz. Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun, Ankara: TTK. Yayınları, 2004.
- RASONYI, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Ankara: TKAE Yayınları,1971.
- ROUX, Jean Paul, **Türklerin Tarihi**, Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan, İstanbul : Kabalcı Yayınları, 2007.
- RUDENKO, Sergei, **Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Burials of Iron Age Horse**, Berkeley: California Press, 1970.
- SCHMİDT, P.W., “Tukue’lerin Dini”, *İÜEF.TDED*, Cilt XIV, 1966: 63-80.
- SPULER, Bertold, “Gök-Türklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülahazalar” VIII. TTKong. 1976: 659-664.
- TEMİR, Ahmet, **Moğolların Gizli Tarihi**, Ankara: TTK. Yayınları, 3.Baskı, 1995.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, **Oğuz Kağan Destanı, Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili**, İstanbul: Kayı Yayınları 1972.
- TSAL, Liu Mau, **Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri**, Çev. Ersel Kayaoğlu - Deniz Banoğlu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- TURAN, Osman, “Türkler ve İslamiyet”, *DTCF.Der. C. 4*, 1946: 457-485.
- TURAN, Osman, “Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi” *Türkler Ans. C.2*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002: 845 -855.
- TURAN, Osman, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 15. Baskı. 2006.
- ÜNVER, Günay – GÜNGÖR, H., **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.